

Usuvabaduse kaitseala õiguslikud alused

Minu roll on avada parasjagu põletavat teemat advokaadi pilgu läbi. Esindaja rolli täidan selles teemas koos kolleeg vandeadvokaat Artur Knjazeviga, kellega esindame nii Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikut (edaspidi Kirik) kui Pühtitsa Jumalaema Uinumise Stavropigiaalset Naiskloostrit (edaspidi Klooster) käimasolevates kui võimalikes eesolevates õigusvaidlustes ja esindamisega kaasnevas huvikaitses.

Me oleme usuvabadust ohustavas olukorras väga lihtsal põhjusel – muutunud geopoliitilise olukorra tõttu, mis 2024. a kevadel on päädinud Riigikogu avaldusega¹, millega on Moskva Patriarhaat loetud Venemaa sõjalist agressiooni toetavaks institutsiooniks. Esindajatena oleme küsinud Riigikogult aru avalduse täpse sisu kohta, selgitamaks, missuguses staatuses või positsioonis on sellest tulenevalt Kirik ja Klooster. Riigikogu kantselei kaudu oleme saanud vastuse, et nad on hõlmatud sellest avaldusest. See on viinud kohtuvaidluseni, et selgitada, kas riigikogu võis teha sellises mahus usuvabadust kahjustava ja Eestis tegutsevate Kiriku ja Kloostri mainet stigmatiseeriva avalduse. Halvimal juhul võibki olla selline avaldus kaitstud riigikogu liikmele laienevast idemniteedist ehk vabast volist avaldada poliitilist arvamust. Meie ülesanne on vaadata kogu sellele olukorrale veidike laiemalt ja see annab meile selge arusaama, et läbi selliste läbi analüüsimate ja kaalutlemata, juhuslikult kaasmaalasi hõlmavate vaenulike avaldustega tekitatakse ühiskonnas segadust ja levitatakse vaenulikkust. Sellised tegevused tähendavad reaalseid tagajärgi ja on suunatud kindlale eesmärgile, mis päädib sel korral usuvabaduse põhimõtte rikkumisega, avaldades olulist mõju selle õiguse teostamisele.

Soovin markeerida selle, et oleme avalikult kuulnud juba poole aasta jooksul sellest, kuidas riik peab rahumeelseid läbirääkimisi nii Kiriku kui Kloostri ja et sellised läbirääkimised on oma sisult aeganõudvad, sest pikaaegset usulist traditsiooni ja sellega kaasnevaid põhimõtteid kandvad usulised ühendused on omale eriomase taustaga ja on selge, et üleöö ei ole võimalik riigi poolt oodatavaid muudatusi ellu viia. Küll aga kiskusid läbirääkimised ühte suunda - kindla soovi ja eesmärgiga Kiriku ja Kloostri täielikust (see tähendab ka kanoonilisest) lahtisidumisest Moskva Patriarhaadist. Mida tähendab läbirääkimiste pidamine? Läbirääkimised tähendavad seda, et kaks poolt arutavad võimaliku kokkuleppe saavutamise nimel võimaliku

¹ Riigikogu kuulutas Moskva patriarhaadi Venemaa agressiooni toetavaks institutsiooniks [Elektroniline ressurss] // Riigikogu. URL: <https://www.riigikogu.ee/pressiteated/taiskogu/riigikogu-kuulutas-moskva-patriarhaadi-venemaa-agressiooni-toetavaks-institutsiooniks/> (vaadatud 06.11.2024).

kompromisslahenduse üle ja kui läbirääkimised sellega ei päädi, siis minnakse laiali ja kasutatakse muid võimalusi. Kiriku ja Kloostri läbirääkimised sellisel kujul ei lõppenud – need lõppesid katkestusega 23.10.2024 riigikogu saalis, kui siseminister tegi avaliku poliitilise avalduse sisejulgeolekust², kuhu sobivalt liideti suureks üllatuseks kirikute ja koguduste seaduse muutmise teadaandmine. Erandlikuna tutvustati selle poliitilise avalduse tegemise ajal ühe seaduse muudatuseelnõu ettevalmistamise protseduuri – kirikute ja koguduste seaduse muudatusi, mis olid otseseks lahenduseks avalikkuse ette kerkinud probleemile Kiriku ja Kloostri suunal. Sellised avalikud sammud omasid hirmutamise, allutamise ja survestamise toimet. Olukorras, kus Eesti Vabariigis ei olnud kõlanud ühtegi etteheidet Kiriku ja Kloostri suhtes. Samasugused küsimused ja kahtlused tõusetusid ka riigikogu saalis. Usulised ühendused ja muud asjassepuutuvad riigiasutused on tänaseks saanud oma lauale kirikute ja koguduste seaduse muutmise eelnõu materjalid, mis väga selgelt annavad märku riigi soovist minna teed, kus kanooniliste sidemete katkestamata jätmisel Moskva Patriarhaadiga ootaks Kirikut ja Kloostrit ees sundlõpetamise menetlus. Muud stsenaariumit ei ole riik avalikkuse ega puudutatud isikutega jaganud.

Selles olukorras oleme jõudnud usuvabaduse riive puhul tõsise kriisisituatsioonini. Kui minna tagasi mõned aastad, siis koroonakriisi ajal on usuvabaduse teema juba avalikult tõusetunud. Piirangute korral jäid avatuks just kirikud, kuhu inimesed võisid tulla ja hingetuge otsida³. See tekitas ka tol korral avaliku arutelu sellest, mida usuvabadus endast sisuliselt kujutab ja kui oluline on kaaluda iga selle piiramise võimalust. Ja oli ka neid, kes arvasid, et inimeste elu ja tervise kaitseks oleks tulnud ka kirikud sulgeda. Ühiskond pidas õigeks, et usulised organisatsioonid võivad olla avatud, et pakkuda inimestele tuge, koosolemist, ühtsust ning neid põhimõtteid järgivalt see nõnda ka läks. Seega nähti usulistest ühendustes ühendavat, mitte lahutavat toimet.

Juhin tähelepanu Eesti Vabariigi põhiseadusele (§ 40) ja tahan märkida, et Riigikogus on siseminister öelnud väga selgelt, et need muudatused, mis võivad Kiriku ja Kloostri eksistentsi sellisel kujul edaspidi ohtu seada, on kantud sellest, et kaitsta riigi julgeolekut, kaitsta tulevikus asetleidva ebamäärase ja määratlemata mõjutustegevuse eest, nii nendes usulistest ühendustes tegutsevaid vaimulikke kui koguduste liikmeid. Selline lähenemine on väga umbmääraselt esitatud, sest Eesti Vabariigi põhiseadus annab usuvabaduse kaitsel väga selge reservatsiooni, millele

² Video, blogi ja fotod. Siseminister Lauri Läänemetsa poliitiline avaldus [Elektroniline ressurss] // Postimees. URL: [https://www.postimees.ee/8120558/video-blogi-ja-fotod-siseminister-lauri-
laanemetsa-poliitiline-avaldus](https://www.postimees.ee/8120558/video-blogi-ja-fotod-siseminister-lauri-laanemetsa-poliitiline-avaldus) (vaadatud 06.11.2024).

³ Jumalateenistused jäävad ära, kuid kirikud jäävad avatuks [Elektroniline ressurss] // ERR. URL: <https://www.err.ee/1064084/jumalateenistused-jaavad-ara-kuid-kirikud-jaavad-avatuks> (vaadatud 06.11.2024).

vastavalt ei tohi usuliste talituste läbiviimisel ehk usuvabaduse praktiseerimisel kahjustada avalikku korda, tervist ega kõlblust. Julgeolekust kui sellisest ei ole siin juttu ja ka Euroopa Inimõiguste Kohus on seda selgitanud, et vaid julgeolekuargument ei saa olla aluseks usuvabaduse kaitsealast väljumiseks. Avalik kord on see, mis on meil riigis õigusnormide ja kõlbluspõhimõtetega aja jooksul paika loksunud ning mida ühiskonnaliikmed kaitsevad. Tervis tähendab seda, et kellegi elu ei tohi sattuda usutalituste läbiviimisel ohtu ja kõlblus on seotud moraalinormidega, mille vastu ei tohiks usutalituste pidamisel ja usuvabaduse realiseerimisel eksida. Ühtegi sisulist etteheidet ei ole Eestis registreeritud eraõiguslike juriidiliste isikute – nagu seda Kirik ja Klooster oma vormilt on – kohta kõlanud. Seetõttu ei ole praegusel juhul ka alust rääkida sellest, et usuvabadusse ja selle teostamise sekkumine oleks mingil määral põhjendatud. Kirik ja Klooster ei ole ohuks Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra säilimisele.

Sisuliselt on usuvabaduse teostamisega seotud ka õigus oma arvamustele ja veendumustele (EV PS § 41). Need õigused ei seisa teineteisest lahus. Need on fundamentaalsed põhiõigused, mis on absoluutsed oma sisult ja mille riive peaks aset leidma erandlikus korras. Kirik ja Klooster on jaganud avalikkusega seisukohti, et nad ei toimeta Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra ja aluste vastu. Nad ei provotseeri ega toeta avaliku korra rikkumisi ega riiki ohustavaid tegevusi. Oma meelsust on piisaval määral avalikkusele kinnitatud. On välja öeldud sõjavastane seisukoht Ukrainas toimuva osas ja on selgelt väljendatud, et Eestis registreeritud juriidiliste isikutena ja selle esindajatena järgitakse Eestis kehtivaid seadusi ja reegleid. Sel põhjusel ei ole tekkinud olukorda, kus oleks tuvastatud õigusrikkumine ja seda õigusrikkumist oleks asunud vaenulike veendumuste või vaikimisega õigustama. Küll on kogu protsessi käigus ette tulnud hoiatavaid märke, kus riik on kaudselt hoiatanud kriminaalvastutusest erinevate kuriteokoosseisude avamise teel, nt terroristlikku organisatsiooni kuulumisest ja selle tegevuse toetamisest. Jah, see võib olla ennetav tegevus, kuid ärgem unustagem süütuse presumptsiooni põhimõtet, et kui meil pole alust kedagi kahtlustada või süüdistada või kui keegi pole süüdi mõistetud, siis ei ole ka alust ühele grupile riigivaenulike hoiatuste tegemiseks. Selline vaenulik ja sildistav suhtumine on vilja kandnud ja see on juba muutnud avalikku arvamust. Toogem siinkohal näiteks Riigikantselei poolt tellitud ja Eesti Rahvusringhäälingu poolt avaldatud avaliku arvamuse seireuring⁴, milles inimestelt, kellel puudub sügavam teadmine usulise ühenduse kanoonilise sideme ja taustsüsteemi kohta, samuti selle autonoomsuse ja enesemääramise kohta, on hangitud vastused selle kohta, et kas tuleks ennast emakirikust lahti siduda. See tähendab, et see kujutab endast väga tõsisel kujul avaliku arvamusega

⁴ Uuringud [Elektroniline ressurss] // Riigikantselei. URL: https://www.riigikantselei.ee/uuringud?view_instance=0¤t_page=1 (vaadatud 06.11.2024).

manipuleerimist, mille abil on võimalik läbimõtlematute poliitiliste otsuste taha juhatada ka rahva enamus, kes sama läbimõtlematusega kujundaks oma seisukohti ja rikuks õigusi, mida Eesti Vabariigi põhiseadus on seatud kaitsma.

Nii Eesti Vabariigi põhiseaduses kui Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis on ära märgitud üks oluline teema – diskrimineerimise keelamine. Oleme jõudnud üsna lähedale olukorrale, kus usulised ühendused on juba avalikult diskrimineeritud, kus on tekitatud või levitatud avalikku arvamust, mille kohaselt on tegemist patriarhi marionettidega, kes levitavad või võivad levitada oma kogudustes samasugust retoorikat, kuigi vastupidist ei ole tõendatud. Siseminister ei ole rikkumistele negatiivse fooni tekitamisel ka ise mitte kuidagi osutanud. Usuasjade osakond siseministeeriumis ei ole mitte ühtegi ohtu ja rikkumist reaalselt välja toonud. Euroopa Liidu põhiõiguste harta ja ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon kaitsevad usuvabadust samadest põhimõtetest tulenevalt. Kirikute ja koguduste seadus on eriseadus, mille eesmärk on usuvabaduse kaitse usuliste ühenduste tegevuse reguleerimisel, kuid ometi kõlas Riigikogus 23.10.2024 tehtud poliitilise avalduse ajal ridade vahele peidetud sõnum, et muudatustega mittenoostumisel hakatakse liikuma võimaliku sundlõpetamise protseduuri poole. Kui vaadata kehtivaid sundlõpetamise aluseid kirikute ja koguduste seaduses (§ 16), siis mitte ükski nendest ei haaku praeguse olukorraga, mistõttu võib siit teha järelduse, et poliitilised jõud avastasid end olukorrast, kus Eesti Vabariigi seadused ei anna neile puhtalt julgeolekust tulenevatel kaalutlustel õiguslikku alust kanoonilist lahtisidumist otsustavalt lahendada.

Usuvabaduse teemaline konverents toimus 2024. a suvel Tartus, Maarja koguduses, kus arutati nendel teemadel ja kus ka Riigikohtu esimees oma ettekandes väitis, et sundlõpetamine kui selline on väga äärmuslik vahend, mille üle ei ole praktikas sisuliselt vaieldudki. Kui riigi plaan päädib sellega, et seadusemuudatus jõustub ja sundlõpetamine tõuseb päevakorda, siis on õigus igal Eesti Vabariigi kodanikul, juriidilisel isikul oma õiguste kaitseks kohtusse pöörduda ja see tähendab, et sundlõpetamise vastu tuleb ülaltoodud põhjendustel võidelda.

Soovin oma ettekande lõpetuseks tuua välja ka mõned toetavad seisukohad. Euroopa Inimõiguste Kohus on juba mõningad usuvabaduse kaitse põhimõtted selgelt välja toonud, mille osas Eesti valitsus on praegu silma kinni pigistanud ja leidnud, et Ukrainas toimuv sõda peaks andma meile õiguse oma põhiseadust eirata. Meie põhiseaduses on täpselt samad reeglid, millest lähtub Euroopa Inimõiguste Kohus Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni tõlgendamisel. Usuorganisatsioonil on õigus kohtusse pöörduda ja ennast vaenulike sõnavõtude

eest kaitsta⁵ ja lisaks on tunnustatud Eesti Vabariigi põhiseaduse tõlgendamisel usuvabaduse kaitsel meie õigusteadlaste poolt, et riik peab jääma neutraalseks ja erapooletuks⁶. Riik ei saa võtta nii kategoorilist positsiooni nagu ta praegu on võtnud, et ühe-kahe usulise ühenduse likvideerimiseks või siis ümber kujundamiseks tuleb hakata kasutama seadusandlike atribuute. Vastasel juhul ei saa rääkida demokraatlikust õigusriigist, sest riik ei peaks olema see, kes hindab usutraditsioone ja kanoonilist õigust. Riigi julgeolek ei ole usuvabaduse piiramise legitiimseks eesmärgiks. Samas need tunnused, mida juba võib usuvabadusse sekkumiseks pidada, võivad olla eraldiseisvalt väikese mahuga, nt üüri-, kasutus-, kindlustus-, toetuslepingud, nt neid pikendamata jättes või üles öeldes, mis osaliselt on juba realiseerunud nii Kiriku kui Kloostri puhul ning mis toovad kaasa usuvabaduse riive.

Lisaks peab sekkumine olema alati asjakohane ja piisav ehk see peab olema eesmärgile vastav⁷. Küsimus on selles, milles seisneb avaliku korra rikkumine, inimeste elu ja tervise ohtu seadmine, kõlbluse ja moraalinormide rikkumine, mis tingib täiendava õigusloomega sekkumise. Kuna rikkumisi ei eksisteeri, siis sisustaks seda eesseisev potentsiaalne oht, mille kõrvaldamata jätmine annab aluse sundlõpetamise menetluse alustamiseks, mis on aga vastuolus sellise meetme vajalikkusega. Eriti olukorras, kus riik on tunnistanud varasemalt läbirääkimiste pidamise vajalikkust ja võimalikkust, samuti ühise keele leidmist Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku ja Apostliku Õigeusu Kiriku vahel. Sellised protsessid ja meetmed on aeganõudvad ning neid ei saa asendada usuvabadust riivavate meetmetega.

Tuleb rõhutada, et juriidiliste isikute sundlõpetamine on radikaalne viimane ehk *ultima ratio* põhimõttest lähtuv abinõu. Ei tohi ilma tõenditeta seada kahtluse alla usuliste ühenduste uskumuste ja usuliste talituste legitiimsust. Ei saa lihtsalt eeldada, et Kirikus ja Kloostris toimuvad kuskil salakambris mingid riigivaenulikud tegevused või et üritatakse koguduste liikmeid riigivaenulikus meeles mõjutada või et hoolimata kinnitustest ollakse valmis oma avaldatud põhimõtteid rikkuma. See vastutus on Kirikul ja Kloostril, s.o usulisel organisatsioonil, kes peavad ennast kaitsma nende mõjutuste eest ja võtma ise vastavad meetmed tarvitusele.

⁵ Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov v. Russia [Elektroniline ressurss] // European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-213367%22%5D%7D> (vaadatud 06.11.2024).

⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus [Elektroniline ressurss] // Põhiseadus. URL: <https://pohiseadus.ee/> (vaadatud 06.11.2024).

⁷ Guide on Article 9. Freedom of thought, conscience and religion [Elektroniline ressurss] // European Court of Human Rights. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_eng (vaadatud 06.11.2024).

Kui siduda halvustavat sõnumit ja usuvabaduse piiramist, siis see seos ei pea olema otsene, see võib olla potentsiaalne. Kui praegu räägime sellest, et tulevikus võib usuline ühendus olla potentsiaalne pinnas selleks, et seda kasutatakse ära Eesti riigi vastaseks tegevuseks, siis juba ka see tähendab, et usuvabaduse kallale on mindud ja on asutud seda õõnestama. Patriarhi sõnavõtude üldistav ülekandmine kogu usuliikumisele on oma sisult lubamatu ning alati tuleb anda selles olukorras kohalikule institutsioonile võimalus ennast kaitsta. Avalikult on esitatud omapoolseid argumente ja seisukohti, milles ei ühineta patriarhi sõnadega seonduvalt Venemaa ja Ukraina vahelise sõjalise olukorraga. On selgitatud, et lahutatakse ennast sellest küsimusest, samuti lahutatakse ennast poliitilisest elust. Lisaks on Euroopa Inimõiguste Kohus (Guide 2024 § 230-231) toetanud seisukohta, et usuvabaduse kaitsealasse kuulub kiriku sisemine struktuur ja liikmeskonna regulatsioon. Seega kui minnakse ikkagi selle struktuuri kallale ja nõutakse selle ümber kujundamist, siis peaks seda ülalnimetatud usuvabaduse tagamise põhimõtet järgima. Riik ei tohiks lahendada kirikusiseseid konflikte ehk mismoodi ja kuidas peaks patriarh käituma või kuidas peaks täpselt kokku leppima Eestis tegutsevad õigeusu kirikud oma sõbralikes suhetes. See on küsimus, milles riik selgelt paistab ületavat oma piire ja pädevust. See on äärmiselt delikaatne teema ja ma usun, et riik pareeribki selles väga osavalt, aga seaduse muutmisega jõuame olukorda, kus peame vaatama otsa mitmele tegelikule usuvabaduse ohule ja halvimal juhul riivele.